

UOT:94.

**UNİVERSİTET KİTABXANALARININ İNFORMASIYA MƏKANINDA
İNKİŞAFI***t.f.d., dos. Qardaşov Rəşad Əhməd xan oğlu**Bakı Dövlət Universiteti**İnformasiya və sənədmənecementi fakültəsinin Kitabxana informasiya
resurslarının idarə edilməsi kafedrası**gardashov@inbox.ru, ORCID 0000-0001-6512-3771*

Xülasə: *Məqalədə informasiya əsrində universitet kitabxanasının mərhələli inkişafı, informasiya şəbəkələrində oxucu xidməti, bu xidmətdən irəli gələn məsələlər, oxuculara kitabxana xidmətinin əsas vektorial istiqamətləri işıqlandırılmışdır. Məlumdur ki, oxucu xidmətinin və oxucu məmnunluğunun səviyyəsi elmi-praktiki, mərhələli yolla təkmilləşdirilməlidir. Məqalədə Azərbaycanda universitet kitabxanalarının müasir vəziyyəti cari vəziyyətdə informasiya məkanına integrasiya və inkişaf tendensiyası analiz edilmişdir. Həmcinin Beynəlxalq və regional təcrübədə müqaisəsi verilmişdir.*

Açar sözlər: Universitet kitabxanası, informasiya məkanı, müasir informasiya texnologiyaları, informasiya şəbəkələri

Ключевые слова: университетская библиотека,

Keywords: University library, information space, modern information technologies, information networks

Giriş: Kitabxana insan zəhmətinin və əməyinin nəticəsi olub 5 min ildən çox tarixə malikdir. Qədim Misir tarixində kitabxanaların 3 minillik tarixi olduğu göstərilir. [7, 131] Kitabxana bilik və mədəniyyətin ümumilikdə insan cəmiyyətini əhatə edən bilik və bacarıqlarla əhatələnmişdir. Hesablama texnologiyasının güclü inkişafı yeni texnoloji biiklərin yaranması və onların insan fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsi kitabxana sahəsində radikal dəyişikliklərin baş verməsinə gətirib çıxarır. Kitabxanalar oxucu tələbatını sosial məmnunluğu, xidmət modelini işləyib hazırlamaq dəqiq fərdi xidmətin keyfiyyətini yüksəltmək, xidmət prosesi zamanı qarşıda duran maneələri aradan qaldırmaq üçün zaman-zaman müəyyən dəyişikliklərə əl atırlar. [8,68]

Kitabxana - elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutdur. [1]

Kitabxanaların təhsil funksiyası özünün böyük potensialını kitabxananın sosial aləmdə tanınması zamanı göstərir. Universitet kitabxanası isə bu sosial mühitin episentirdə dayanır. Təhsil mövqeyindən cəmiyyətin intellektual səviyyəsinin yüksəlməsində innovasiyaların və texnologiyaların təqdim edilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Universitet kitabxanaları onların xidmət səviyyələri, texniki təminatı hər zaman yerli və regional təcrübədə öyrənilməli və dövrün tələblərinə cavab verməlidir. 2017-ci il Böyük Britaniyada qəbul edilmiş "Akademik kitabxanaların gələcək xəritəsi" adlı konsepsiyada informasiya məkanında universitet kitabxanalarına verilən tələblər göstərilmişdir. [4, 91]

1. İnformasiya məkanı kimi universitet kitabxanasının təşkili;

İnformasiya - yaranma tarixindən, təqdimat formasından və təsnifatından asılı olmayaraq istənilən fəaliyyət nəticəsində yaradılan, yaxud əldə olunan faktlar, rəylər, bilgilər, xəbərlər və ya digər xarakterli məlumatlardır. [2] Universitet kitabxanası universitetdə tədris tədqiqat, tədrisin və elmi tədqiqatların informasiya təminatında mühüm rola malikdir.

Universitet kitabxanasının xidmət funksiyasını mütaliə və əxlaqi tərbiyə işini yerinə yetirməklə, bazasında ənənəvi kitabxana olan yeni dövr hibrid rəqəmsal kitabxanalara inteqrasiya etməlidir. Kompüter texnologiyaları internet və multimedia – kommunikasiya texnologiyaları eləcə də yüksək sürətli, geniş zolaqlı şəbəkə üzərindən informasiyanın ötürülməsi texnologiyaların elektronlaşdırma və rəqəmsallaşdırma tendensiyalarının yaranması üçün şərait yaratmalıdır.

2017-ci ildə qəbul edilmiş Böyük Britaniya modelinin respublikamızın universitet kitabxanalarında tətbiqi yeni dövrün rəqəmsal kitabxanasını formalaşdırmağa imkan verir. Xüsusilə, ADA universitetinin elektron kitabxanası, UNEC kitabxanasının təcrübəsində yeni dövrün rəqəmsal kitabxanasını rəqəmsal resursları paylanmış məlumatların idarə edilməsini, bilik, informasiya məlumat mübadiləsinə həyata keçirən mübadilə mərkəzi kimi intellektual xidmət göstərən kitabxanaları görə bilərik. Rəqəmsal kitabxanadan istifadənin populyarlaşması və optimallaşdırılması əsasında bəzi universitet kitabxanaları üçün güclü informasiya resursları formalaşır. Bu informasiya resursları oxuculara fiziki kitabxanaların mövcudluğu ilə məhdudlaşmayaraq istənilən vaxt və istənilən yerdə ən yüksək tezlikdə inkişaf edən kitabxana xidməti təşkil edir. Bu xidmət növünün yaradılması və inkişafı kitabxana xidmətinin keyfiyyətini və səmərəliliyini yüksəldə bilər və yeni kitabxana resurslarının formalaşmasını tələb edir. Məlumdur ki, elektron informasiya resursları bütünlükdə elektron məlumatlar, elektron proqramlar, yaxud onların bir resursda əlaqəli birliyidir. Elektron informasiya resursları məntiqi quruluşu baxımından elektron sənədlərə və elektron nəşrlərə bölünür. Elektron sənəd – məzmun cəhətdən bitkin olan və maşınlaşdırılan formada müəyyən tip daşıyıcıya yazılmış informasiyalardır. Elektron sənəd – müraciət (axtarış) vasitələri ilə təmin edilmiş qeyri-məhdud sayda istifadəçilərin oxuması üçün məqsədli şəkildə maşınlaşdırılan daşıyıcıya yazılmış informasiyaları əhatə edir. Elektron nəşrlər həm resurs kimi (məsələn, məlumat bazaları), həm də ayrıca elektron sənəd (CD-ROM kitablar və s.) kimi hazırlana bilər. Tarixi ardıcılığa görə elektron kataloqlar – bibliografik və referativ məlumat bazaları – tammətli və multimedia materialları elektron sənədlərin müxtəlif növləridir. Müasir dövrdə elektron nəşrlər təsnifat əlamətlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırılır: [6, 25]

1. Çap ekvivalentinə görə: çap əsərinin elektron analoqu və müstəqil elektron nəşrlər.
2. Əsas informasiyanın təbiətinə görə: mətn, təsviri, səs, proqram, multimedia elektron nəşrlər.
3. Məqsəd təyinatına görə: rəsmi, elmi, elmi-kütləvi, istehsalat-təcrübə, normativ, tədris, kütləvi-siyasi, sorğu, reklam, bədii elektron nəşrlər.
4. Yayılma texnologiyasına görə: lokal, şəbəkə, elektron nəşrlər.
5. Dövriliyinə görə: qeyri-dövri, seriyalı, dövri, davam edən dövri, yeniləşdirilən elektron nəşrlər.
6. Quruluşuna görə: bircildli, çoxcildli elektron nəşrlər və elektron seriyalar.

Son onillikdən başlayaraq elektron jurnalların yaradılması ilə müəyyən problemlər həllini tapmağa başlamışdır. Elektron jurnallar sisteminin yaradılması və inkişafının perspektivliyi bir sıra səbəblərlə bağlıdır: 1) kitabxanalarda onlar çox yer tutmur, 2) kommunikasiya təminatı asandır, informasiya operativ şəkildə istifadəçinin iş yerinə verilir; 3) güclü elektron axtarış aparatı ilə təmin edilmişdir; 4) elektron mətn inteqrasiya edilə bilər, yeni mətn, səs, qrafika ilə birlikdə verilir; 5) puldönmə yolu ilə çoxlu istifadəçilərin eyni zamanda müəyyən bir jurnala, məqaləyə, müraciəti təmin edilir; 6) sükutun istənilən vaxtı və istənilən iş yerindən müraciət etmək və alıb istifadə etmək olar.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, elektron jurnallar çap jurnallarının analoqudur. Yəni eyni ilə həmin jurnalın elektron versiyasıdır. [6, 12]

2. Xidmətlərin genişlənməsi, dəqiq mövqe funksiyaları

Genişləndirilmiş kitabxana xidmətinin həyata keçirilməsi, kitabxananın zaman və məkan kontekstindən asılıdır. Xidmətin məzmunu çox sahəli olması və düzgün

istiqamətləndirilməsi bu paradigmanı şərtləndirən amillərdəndir. Zaman-məkan anlayışı elektron resurslarla xidmətin ən prioritet istiqamətidir. Xidmətin düzgün istiqamətləndirilməsi universitet kitabxanasının davamlı inkişafının hərəkət verici qüvvəsidir. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı və informasiya mübadiləsi prosesinin tələbatını ödəmək üçün kitabxanalar ənənəvi arayış xidmətinin mexanizmini dəyişdirməli, kitabxananın informasiya məsləhət xidmətinin funksiyalarını və miqyasını genişləndirməlidir. Ənənəvi yazıların maşınla-oxunan formaya keçirilməsində dünya kitabxanalarının təcrübəsində 4 əsas variant mövcuddur: **I variant:** bu variantın tətbiqi ilə əlaqədar 2 əsas məsələni qeyd etmək lazımdır: 1.Fəal istifadə edilən ədəbiyyatın biblioqrafik yazıları ilə bərabər az soruşulan və heç soruşulmayan, həmçinin bəzən kataloqda olub fondada olmayan yaxud çıxarılan ədəbiyyatın biblioqrafik yazıları eyni hüquqla maşınla-oxunan formaya keçirilir. Bu isə korporativ elektron kataloqun yaradılmasının sonrakı mərhələsi üçün çətinliklər yaradır; 2.Bu variantda elektron kataloqda informasiya axtarışının dolğunluğu baxımından “hamısı, yaxud heç biri” şərti qəbul edilmiş olur. **II variant:** akademik kitabxanaların profilinə və növ əlamətinə görə götürülməsidir. Bu variant elektron emalda əsas profil olan tematik bölmənin və ədəbiyyatın növ əlamətinin seçilməsi ardıcıl olaraq və kifayət qədər operativ şəkildə müəyyən kitabxananın ayrı-ayrı tematik bölmələri üzrə elektron kataloqun yaradılmasına və ona uzaq məsafədən müraciətin təmin edilməsinə imkan yaradır. Bu variantın reallaşdırılmasının mürəkkəblik dərəcəsi konkret kitabxananın təşkilatı strukturundan, sənədləri kartoçka kataloqu üçün təsnifləşdirmə və predmetləşdirmə keyfiyyətindən asılıdır. Bu variantın mürəkkəbliyi və çatışmazlığı 2 cəhətdən özünü göstərir: 1.Seçilmiş tematika hər hansı bir kataloqa (sistemli, predmet) aiddirsə, sonradan digər tip kataloqlarda “təmizləmə işi” aparmaq xeyli zəhmət tələb edir; 2.Hər hansı tematika, yaxud ədəbiyyat növü üzrə sorğuları təmin etmək üçün kartoçka və elektron kataloqların paralel istifadəsi lazım gəlir. **III variant:** yeni sənədlərin nəşr ilinə görə avtomatlaşdırılmış üsullarla ardıcıl emalı aşağıdakı hallarda həyata keçirilə bilər: 1.Kartoçka kataloqunda olan bütün ədəbiyyatın nəşr ili; 2.Tematik bölgülər üzrə ədəbiyyatın nəşr ili; 3.Müəyyən dil, yaxud dil qrupları üzrə ədəbiyyatın nəşr ili **IV variant:** yeni oxucuların bir neçə illik istifadə intensivliyindən asılı olaraq ədəbiyyatın retrospektiv dövr üçün tematikalarının seçilməsi və biblioqrafik təsvirlərin həmin dövr üçün kompüter emalı nəzəri cəhətdən mümkün variantdır. Bu üsulun çatışmayan cəhəti ənənəvi və elektron kataloqun eyni vaxtda paralel istifadəsinin vacibliyidir. Yaxın və uzaq xarici ölkələrin əlaqədar kitabxana təcrübələri göstərir ki, kartoçka kataloqunun maşınla-oxunan formaya keçirilməsinin texnoloji cəhətdən ayrılıqda və bəzən də əlaqələndirilmiş variantda istifadəsi aşağıdakı kimi olur: 1.Biblioqrafik məlumatın əl üsulu ilə kompüterə daxil edilməsi; 2.Kataloq kartoçkalarının skaner edilməsi; 3.Hazır maşınla-oxunan məlumat bazalarının, yaxud elektron kataloq massivlərinin digər təşkilatlardan alınması.

Birgə istifadə imkanları kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə mübadilə universitet kitabxanalarının inkişafını məhdutlaşdıran amillərdən biridə uzun müddət kommunikasiya vasitələrindən geri qalması olmuşdur. Ənənəvi formada saxlanılan və ötürülən sənəd elektron resurslarla heç cürə müqayisə oluna bilməz. Kitabxanaların avtomatlaşdırılması, avtomatlaşdırılmış kitabxana sistemlərinin tətbiqi, kataloqlaşdırma və dövriyyənin avtomatik idarə olunması müasir kommunikasiya vasitələrin köməyi olmadan mümkün deyil. Kitabxanalar istifadəçilər üçün məlumat bazaları yaratmaq istifadəçi biliklərini və informasiya ehtiyaclarını izləmək üçün müvafiq proqram təminatından istifadə etməklə xüsusiyyətləri təhlil və tətbiq edərək xidmət göstərməlidir. [5,32]

3.Birgə istifadə imkanları kommunikasiya vasitələrinin mübadiləsi

Birgə istifadə imkanları kommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə mübadilə universitet kitabxanalarının inkişafını məhdutlaşdıran amillərdən biridə uzun müddət kommunikasiya

vasitələrindən geri qalması olmuşdur. Ənənəvi formada saxlanılan və ötürülən sənəd elektron resurslarla heç cürə müqayisə oluna bilməz. Kitabxanaların avtomatlaşdırılması, kataloqlaşdırma və dövriyyənin avtomatik idarə olunması müasir kommunikasiya vasitələrin köməyi olmadan mümkün deyil. Tədrisin elmi tədqiqatları informasiya təminatında kitabxana fondu və onu təşkil edən sənəd resursları ilə yanaşı aşağıda adları çəkilən resursları nəzərə almaq lazımdır: 1.İstifadəçilərin oxucu tələbatı 2.İnformasiyanın fərdi xüsusiyyəti 3.Xidmətin modeli 4.Sənədin növü və tipi 5.İstifadə edilmə mümkünlüyü 6.Oxuma tezliyi,7. Mobillik.

Kommunikasiyaların xidmət prosesi zamanı iki yerə ayırmaq olar: **Daxili kommunikasiya:** burada xidmət zamanı kitabxana işçiləri arasında xidməti effektin qurulması üçün kitablar,məlumat bazaları, müştəri xidməti, təşkilati struktur haqqında əlaqələrin qurulması nəzərdə tutulur. **Xarici kommunikasiya:** kitabxanalar öz istifadəçiləri ilə müxtəlif üsullardan istifadə edir. **Üzbəüz (qarşılıqlı) kommunikasiya:** istifadəçilərlə kitabxanalar arasında əlaqə yaratmaq üçün kitabxana işçiləri bir başa ünsiyyət funksiyasını yerinə yetirir və qarşılıqlı əlaqə yaradır. **Məsafədən xidmət (distant):** istifadəçilər kitabxanaya gəlmədən məkan asılılığın aradan qaldırır. **Rəqəmsal platforma :** Müasir kitabxanalar veb saytlar, sosial şəbəkələr və xüsusi tətbiqlər vasitəsilə istifadəçilərlə əlaqə saxlayır və onların məlumat ehtiyaclarını qarşılayır. **Kitabxana proqramları və mütəmadi məlumat mübadiləsi:** kitabxanalar mütəmadi olaraq sərgilər,seminarlar və digər tədbirlər təşkil edərək istifadəçiləri məlumatlandırır və onların biliklərini artırır.

4.İnformasiya xidməti ilə fərqlənən unikal kitabxana.

Universitet kitabxanalarının ətraf mühitə diqqətlə təhlil etməsi, zəif cəhətlərin təkmilləşdirilməsi, elmi inkişaf strategiyasının formalaşması, rəqabət üstünlüyünün yaradılması, müvafiq spesifik uyğunlaşdırılması informasiya mühitində unikallığa səbəb olmuşdur. Universitet Kitabxanası ümumi təhsil müəssisəsinin təlim-tərbiyə prosesində fəal iştirak edir, müəllim və şagird kontingentinə, valideyn-müəllim assosiasiyalarının üzvlərinə kitabxana xidmətləri göstərir. Həmin xidmətlər kitab fondunun, dövrü nəşrlərin, elektron resursların və s. oxuculara təqdim edilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. [3]

Yekun olaraq qeyd edək ki,aparılan tədqiqat göstərilən meyarlar ABŞ və Çin təcrübəsinə əsaslanaraq mövcud reallıqlar əsasında yerli təcrübəni özündə ehtiva edir. ABŞ təcrübəsinə tədqiq edərəkən Amerika universitetləri kitabxanaların genişləndirilməsi xidmətini nəzərə almaq lazımdır. Bu genişlənmə xidməti kitabxanalar üçün məzmunlu, çoxaspektli, ixtisaslaşdırılmış, xidmətlərin həyata keçirilməsini təlqin edir. ABŞ universitetlərinin kitabxanaları təqdim edilən müasir tendensiya bütünü paradigmalarını innovativ şəkildə həyata keçirməyə çalışır. Modernləşdirilmiş fəaliyyət Britaniya modelinin konseptual əsaslarında qurulmuşdur. 2013-cü ilin məlumatlarına görə Çin ali təhsil müəssisələrinin 32%-i xarakterik məlumat bazalarının əsasında informasiya xidməti göstərir.Burada əsas məqamlardan biri bu məlumat bazalarının xüsusi kolleksiyaları əsasında formalaşmasıdır.Çində universitet fondlarının kitabxanaları kifayət qədər böyükdür.Xeyli hissəsi rəqəmsallaşdırılmışdır və xarakterik məlumat bazaları yaradılmışdır. Burada bir sıra müvafiq standartlara metadata indeksli formalara beynəlxalq və milli səviyyədə ədəbiyyatın qeydiyyatına və funksional genişləndirilməsinə diqqət yetirilir. [9,276]

Nəticə:Universitet kitabxanaları müasir informasiya mühitində əhəmiyyətli rol oynayır və onların qarşısında bir sıra yeni vəzifələr durur. Bu vəzifələr kitabxanaların ənənəvi rolundan daha geniş informasiya ehtiyaclarını qarşılayan müəssisəyə çevrilməlidir. Universitet kitabxanalarının informasiya məkanına inteqrasiyasını beynəlxalq, regional və yerli təcrübədə təhlil edərəkən aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar: 1.Rəqəmsal resursların idarəedilməsi mərkəzinə çevrilməlidir. 2.İnformasiya axtarış bacarıqlarının tədrisi müəssisəsinə çevrilməlidir.

3.Müasir tendensiya uyğun olaraq əlçətarlılıq və integrasiyanı təmin etməlidir.
4.İnformasiya təhlükəsizliyini və etibarlılığını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.
5.Tədqiqat işlərinin dəstəklənməsi açıq elmi məlumatların təmin edilməsi üçün əməkdaşlıq imkanları yaratmalıdır. 6.Məlumatların qorunması və arxivləşdirilməsi problemi həll edilməlidir (Uzunmüddətli saxlanma üçün uyğun arxivləşdirmə sistemləri qurulmalıdır),
7.Qlobal resurslarla əlaqə beynəlxalq verilənlər bazalarına çıxış,elmi jurnallara abunəlik,digər universitetlərlə əməkdaşlıq etməlidir.

Ədəbiyyat

1. "Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu // "Azərbaycan" qəzeti, 1999, 14 mart.
2. "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu // "Azərbaycan" qəz., 1998, 23 iyun.
- 3.Ali təhsil müəssisəsinin kitabxanasının Nümunəvi Əsasnaməsi <https://e-ganun.az/framework/33259>
- 4.Qardaşov R. Müasir Universitet Kitabxanası modelində informasiya resurslarının yeri və rolu // Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları. Bakı, 2021, 1(1) Səh 83-94
- 5.Qardaşov R. Elektron kataloq. Dərs vəsaiti B.Mütərcim 2019-136s.
- 6.Xələfova S. Elektron kataloqlar informasiya axtarış sistemində Bakı-2011. 45 s.
- 7.Xu, T. (2014) Trend and Development of Reader Service Work of Library in the Information Age. Office Business, No. 9, 131s.
- 8.Fang, J.P. (2003) Digitization Is the Development Direction of Library in the Information Age. Library and Information, No. 1, 68-69 s.
- 9.Chen, Y.L. (2008) The Development Trend of the Library. Journal of Changsha Railway Institute: Social Science Edition, 9, 276-277 s.

DEVELOPMENT OF UNIVERSITY LIBRARIES IN THE INFORMATION SPACE

Gardashov Rashad Ahmedkhan
Summary

The article highlights the phased development of the university library in the information age, reader service in information networks, issues arising from this service, and the main vectorial directions of library service to readers. It is known that the level of reader service and reader satisfaction should be improved in a scientific-practical, phased manner. The article analyzes the current state of university libraries in Azerbaijan, their integration into the information space and development trends. It also compares it with international and regional experience.

РАЗВИТИЕ УНИВЕРСИТЕТСКИХ БИБЛИОТЕК В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Гардашов Рашид Ахмедхан оглы
Резюме

В статье освещаются этапное развитие университетской библиотеки в информационную эпоху, обслуживание читателей в информационных сетях, проблемы, возникающие при этом обслуживании, а также основные векторные направления библиотечного обслуживания читателей. Известно, что уровень обслуживания читателей и удовлетворенности читателей необходимо повышать научно-

практическим, поэтапным путем. В статье анализируется современное состояние университетских библиотек Азербайджана, их интеграция в информационное пространство и тенденции их развития. Также приводится сравнение международного и регионального опыта.

Rəyçi: t.f.d., dos. S.Məmmədova

Kitabxana informasiya resurslarının idarə edilməsi kafedrasının 03.03.2025-ci il iclası.

Daxil olma tarixi 06 mart 2025-ci il